

PASSAGES

AZ ORIENT PROJEKT MAGYAR-ÁZSIAI
KAPCSOLATTÖRTÉNETI PLATFORM ÉVKÖNYVE

orient-projekt.hu

OP

II. ÉVFOLYAM | 2024

India • Japán • Kína • Koreai-félsziget

Közel-Kelet • Közép-Ázsia • Szibéria

EURASIA
CENTER

Neumann
János
Egyetem

PASSAGES

Az Orient Projekt

Magyar-Ázsiai

Kapcsolattörténeti Platform

Évkönyve

2024

PASSAGES

Az Orient Projekt
Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve

2. évfolyam

Budapest

2024

orient-projekt.hu

PASSAGES

Az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve
2. évfolyam | 2024

A *Passages* az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform (OP) Évkönyve. Kiadványunk elektronikus folyóirat formájában, *Open Access* rendszerben évente egyszer jelenik meg honlapunkon. Ennek megfelelően díjmentesen hozzáférhető, és a szerzők számára is díjmentes publikációs lehetőséget nyújt. A kéziratok benyújtásához segédlet szintén honlapunkon található.

Főszerkesztő: NAGY ELEK

Szerkesztők: CSOMA MÓZES, KIRÁLY ATTILA, KISS SÁNDOR, SIPTÁR DÁNIEL,
SZILÁGYI ZSOLT

A lapszám szakmai szerkesztője: KIRÁLY ATTILA

A lapszám olvasószerkesztője: LACZKÓ KRISZTINA

Grafikai terv: KIRÁLY ATTILA

Tördelés: KÓNYA ANITA

Felelős kiadó: Neumann János Egyetem, Eurázsia Központ
– Orient Projekt

EURASIA
CENTER

Neumann
János
Egyetem

Nyomdai előkészítés és nyomtatás: Neumann Lapkiadó
és Kommunikációs Kft., Horváth Levente ügyvezető

Neumann
Lapkiadó és
Kommunikációs Kft.

Honlap: <https://orient-projekt.hu>

Kapcsolat: info@orient-projekt.hu

ISSN 2939-8592 (Online)

ISSN 2939-8584 (Nyomtatott)

DOI: <https://doi.org/10.59608/pas2024a000.00>

A kiadvány Spectral és Ambient betűtípussal, 210 x 297 mm méretben készült.
A borítón: Stein 1910–1917 között az Északnyugati Határtartomány régészeti fő-
felügyelője volt. Ez a felvétel hivatali munkájához kapcsolódik. Cat. Stein LHAS
39/2/011 Takht-i-Bahi, gandhári stílusú Buddha relief.

© ⓘ ⓘ ⓘ Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0
Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

PASSAGES 2. ÉVFOLYAM (2024)

NAGY ELEK: <i>Főszerkesztői köszönetnyilvánítások</i>	5
Tanulmányok	
KELECSÉNYI ÁGNES: <i>A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteménye</i>	11
LÁZÁR IMRE: <i>A kultúrák közötti kommunikáció lehetőségei és csapdái Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet munkásságában</i>	23
SOLYMÁRI DÁNIEL: <i>Nyugat és Kelet határán: Vay Péter püspök, pápai küldött korai útjai</i>	39
India	
PAP ÁGNES: <i>Fábri Károly Lajos (1899–1968)</i>	77
LÁZÁR IMRE: <i>Georgette Coty (Kuti Györgyi) (1922–2005)</i>	87
LÁZÁR IMRE: <i>Ghós Eta (Boglár Etelka) (1911–1963)</i>	95
BALDAVÁRI ESZTER: <i>Kertész Károly Róbert (1876–1951)</i>	105
LÁZÁR IMRE: <i>Leitner Gottlieb Vilmos (Gottlieb Wilhelm Leitner) (1840–1899)</i>	115
PAP ÁGNES: <i>Umrao Singh Sher-Gil (1870–1954)</i>	131
Japán	
DOMANICZKY ENDRE: <i>Gubányi Károly (1867–1935)</i>	145
KISS SÁNDOR: <i>Haár Ferenc, fotóművész, dokumentarista filmrendező (1908–1997)</i>	171
KISS SÁNDOR: <i>Haár Irén, autodidakta fényképész, étteremtulajdonos, vállalkozó és háziasszony (1912–1999)</i>	193
KISS SÁNDOR: <i>Weltmann Ferenc (Fery Loránt 1892–1978) és Weltmann Rózsa (1898–1972)</i>	209
KISS SÁNDOR: <i>Sikos János (1895–1969)</i>	225
SZÉKÁCS ANNA: <i>Székács Imre (1920–2006)</i>	243
Kína	
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Fr. Bencze István SJ (1906–2002)</i>	259
MERVAY MÁTYÁS: <i>Frank László (1890–1965)</i>	267
CSEJDY JÚLIA – CSEJDY VIRÁG: <i>Hudec László (1893–1958)</i>	273
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Jaschkó István SJ (1911–2009)</i>	297
MERVAY MÁTYÁS: <i>Komor Pál (1886–1973)</i>	305
KELECSÉNYI ÁGNES: <i>Stein Aurél (1862–1943)</i>	313

PASSAGES 2. ÉVFOLYAM (2024)

Koreai-félsziget

CSOMA MÓZES: *A koreanisztika Magyarországon* 333

CSOMA MÓZES: *Baráthosi Balogh Benedek élete és utazása Koreában* 341

Közel-Kelet

UDVARVÖLGYI ZSOLT ANDRÁS: *Germanus Gyula (1884–1979)* 357

Közép-Ázsia

SOMFAI KARA DÁVID – SÁNTHA ISTVÁN: *Almásy György (1867–1933) és Turgan Berdike-úlu (1890–?)* 385

SOMFAI KARA DÁVID: *Vámbéry Ármin (1832–1913)* 397

Szibéria

GULYÁS ZOLTÁN: *Reguly Antal (1819–1858)* 407

Buddhizmus Magyarországon

SZATHMÁRI BOTOND: *Hetényi-Heidelberg Ernő (1912–1999)* 425

KELÉNYI BÉLA: *Lénárd Jenő (1878–1924)* 443

Tanulmány

A kultúrák közötti kommunikáció lehetőségei és csapdái Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet munkásságában

LÁZÁR IMRE

kulturális diplomata, India-kutató, a Magyar–Indiai Baráti Társaság alelnöke,
a Delhi Magyar Tájékoztatói és Kulturális Központ volt igazgatója, info@orient-projekt.hu

Kivonat: A tanulmány Sass Brunner Erzsébet (1889–1950) és leánya, Brunner Erzsébet (1910–2001) festőművészek munkásságán keresztül, konkrét példákon mutatja be a kultúrák közötti kommunikáció lehetőségeit és csapdáit. A két magyar művész 1929-ben vágott neki a világnak, hogy Itálián, Líbián és Egyiptomon át eljussanak Indiába. Innen 1935-ben indultak tovább Japánba, az Egyesült Államokba, majd Angliába. 1938-ban rövid időre hazautaztak Magyarországra, de hamarosan visszatértek Indiába, és végleg ott telepedtek le. Művészetük ott teljesedett ki igazán, bámulatos azonosulási képességgel szívták magukba az ország kultúráját, szellemi örökségét. Az Európából hozott festészeti látásmód és India ősi szellemisége sajátos szintézisre lépett művészetükben. A Brunnerek kultúrák közötti közvetítő szerepe, illetve hazai és külföldi recepciójuk számos következtetés levonására alkalmas a kultúrák közötti kommunikáció kérdéseinek a vizsgálatában.

Kulcskifejezések: kultúra, kommunikáció, képzőművészet, India

Hivatkozás: Lázár I. (2024). A kultúrák közötti kommunikáció lehetőségei és csapdái Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet munkásságában. *Passages* 2: 23–38. <https://doi.org/10.59608/pas2024a002.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd a 2. képnél

Középen: Brunner Erzsébet
Dzsaváharlál Néhrút
festi, Újdelhi, 1952

Jobbra: lásd a 9. képnél

1. kép.
Sass Brunner
Erzsébet és
Brunner
Erzsébet,
Tokió, 1937

A tanulmány Sass Brunner Erzsébet (1889–1950) és leánya, Brunner Erzsébet (1910–2001) festőművészek munkásságán keresztül, konkrét példák alapján kísérli meg bemutatni a kultúrák közötti kommunikáció lehetőségeit és csapdáit.

A két magyar művész 1929-ben vágott neki a világnak, hogy Itálián, Líbián és Egyiptomon át eljussanak Indiába. Innen 1935-ben indultak tovább Japánba, az Egyesült Államokba, majd Angliába. 1938-ban rövid időre hazautaztak Magyarországra, de hamarosan visszatértek Indiába, és végleg ott telepedtek le. Művészetük ott teljesedett ki igazán, bámulatos azonosulási képességgel szívták magukba az ország kultúráját, szellemi örökségét. Az Európából hozott festészeti látásmód és India ősi szellemisége sajátos szintézisre lépett művészetükben.¹ A Brunnerek kultúrák közötti közvetítő szerepe, illetve hazai és külföldi recepciójuk számos következtetés levonására alkalmas a kultúrák közötti kommunikáció kérdéseinek a vizsgálatában.

A Nyugatra a gyarmatosítás következtében jutott el először szélesebb körben a keleti kultúra, és gyakorolt rá meghatározó hatást. Egyre több kutató kezdett el foglalkozni az ázsiai – indiai, kínai és japán – kultúrákkal. A képzőművészetben divattá vált az orientalizmus, amely buja, erotikusan fűtött és egzotikus képekben ábrázolta a Kelet világát. Meg kell jegyezni, hogy Edward W. Said palesztin származású amerikai tudós az „orienta-

1 Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet életrajzáról bővebben lásd: Raju 1991; Lázár 2011, 2022. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet művészeti törekvéseiről lásd: Sass Brunner, Brunner 1937; Bethlenfalvy 1979: 1–9, 39–42, 79–82; 1990: 5–7; Bincsik 1997; Mago et al. 2000: 9–16; Renner 2007.

lizmus” kifejezést tágabb értelemben, nem csak képzőművészeti stílusként használta. Ő az „orientalizmust” hamis feltevések konstellációjának tekintette, amelyek a Nyugatnak a Kelettel szembeni viszonya mögött állnak. Ebből a szempontból az orientalizmust a Nyugat Keletről alkotott fogalmának kiterjedt eszmei-intézményi rendszereként, a gyarmatosítás kiszolgálójaként határozta meg. Azzal érvelt, hogy az ázsiai hamis és romantizált képek hagyománya a nyugati kultúrában implicit módon igazolta Európa gyarmati és birodalmi ambícióit.²

A gyarmatosítással együtt sok keleti műtárgy is Nyugatra került, lefordították a keleti vallások alapvető munkáit, a keleti filozófiai műveket, amelyek nagy hatással voltak a 19. századi, 20. század eleji európai filozófiára, szellemi mozgalmakra, hogy csak Hegelre, Schopenhauerre és Nietzschére, a zenében Wagnerre gyakorolt hatását említsük. Az értelmiségi körökben divatossá vált a keleti eredetű irányzatok követése.

Az első világháború borzalmainak átélése, a nyugati civilizáció értékrendjéből való kiábrándulás újabb lendületet adott a keleti kultúra befogadásának, értékrendje átvételének. Az alternatív életmódot kereső életreform-mozgalmak, a nem ártás eszméjének követése, a vegetarianizmus, a böjtölés gyakorlása, a természetes anyagok használata, az anyagiasság, az érzékiség elvetése, a spirituális értékek felé fordulás mind a keleti vallások, filozófiák hatását, értékrendjük átvételét jelzik. Ez a folyamat a Kelet alaposabb, mélyebb megértésének igényével járt, mind a tudomány, mind a szellemi élet, mind a keleti művészeti alkotások befogadása tekintetében.³

Sass Brunner Erzsébet férje, Sass Brunner Ferenc tanítványa volt, rajta keresztül érvényesült a nagybányai iskola és férje mesterének, Hollósy Simonnak a hatása. Sass és Sassné gyakran meglátogatták a mestert Münchenben, ahol megismerkedtek a Kelet iránt rajongó művésztársasággal. Közéjük tartozott Hollósy buddhizmus iránt érdeklődő öccse, de Hollósy tanítványa volt Baktay Ervin, a későbbi nagy indológus is. Sassné nagybányai hatásra panteisztikus, szellemi tartalommal átitatott képeket festett.

Az első világháború után mély magánéleti és alkotói válságba került, amelyből életmódjának teljes megváltoztatásával talált kiutat. Nagy hatással voltak rá a 20. század eleji életreform-mozgalmak és az azokból fakadó szellemi inspirációk. Láta, hogyan keresnek kiutat a magyar művészek és értelmiségiek a nyugati civilizáció válságából, az iparosodás, a természetkárosítás, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, a háborúk okozta traumákból. Új életmódbeli és művészi utakat próbált találni a vegetarizmus, az élet kioltásától, állatok bántalmazásától való tartózkodással, a böjttel, az aszkétizmussal, a keleti vallások és filozófia tanulmányozásával. Egyáltalán, az anyagiság helyett a szellemi értékek előtérbe helyezésével. Bicsérdy Béla követőjeként vegetáriánus lett, és egy szélsőségesen merész, 28 napos böjttel – amely kis híján az életébe került – teljesen megváltoztatta addigi életét. Az életmódváltás nyomán a művészete is teljesen megváltozott, eksztatikus látomásait spirituális ihletésű képekben fejezte ki, amelyekben a spirituális tartalmakat markáns fényhatások, fénykiáradások segítségével ábrázolta.

2 Said 1978: 12.

3 Vincze et al. 2020.

Sass Brunner Erzsébet figyelme az 1920-as években a Kelet, elsősorban India felé fordult. Keleti, főleg indiai hatások Magyarországon akkora már jelentős nyomot hagytak a magyar kultúrában. Az indiai építészet hatása markánsan tetten érhető a szecesszióban (például Iparművészeti Múzeum, Uránia Filmszínház).⁴ Baktay Ervin Tagórról, Gándhíról és Indiáról szóló könyvei hatására nagy tömegek kezdtek el érdeklődni a Kelet iránt. Rabindranáth Tagór Nobel-díjas költőnek példátlan kultusza alakult ki Magyarországon. A bengáli író számos művét magyar nyelvre fordították. 1926-ban Magyarországra látogatott, útját hatalmas érdeklődés kísérte. Népszerűvé váltak a keleti vallásokat propagáló mozgalmak, különösen az óperzsa Zarathustra-vallás hatására kialakult Mazdaznan. A Kelet iránt érdeklődők ikonikus alakja, példaképe volt Kőrösi Csoma Sándor, aki elképzelhetetlen nehézségek és kitartás árán jutott el Keletre.

A Sass Brunner Erzsébet által átélt személyes és alkotói válság, a nyugati kultúrával történt meg hasonlítás törvényszerűen vezette új utak kereséséhez, a keleti, elsősorban indiai értékrend ösztönös átvételéhez. Úgy érezte, hogy a Nyugat nem kínál több inspirációt számára, ahhoz, hogy művészi elképzeléseit megvalósítsa, Indiába kell utaznia.

Leánya, Brunner Erzsébet szobrászatot tanult Kisfaludi Strobl Zsigmondnál a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán. Erősen anyja hatása alatt állt, és amikor Sassné elhatározta, hogy elutazik, ragaszkodott ahhoz, hogy tanulmányait megszakítva kövesse őt. Először Szicíliába utaztak, ahol Brunner Erzsébetnek egy álom mutatta meg, hogy Sántinikétanba, Rabindranáth Tagórhoz kell menniük.

Sass Brunner Erzsébet példája azt mutatja, hogy milyen erős hatást tud gyakorolni egy keleti, ismeretlen kultúra egy nyugati művészre. Különösen figyelemre méltó ez a hatás, ha belegondolunk, hogy Sassnét nem vagy csak kevés közvetlen hatás érte az indiai kultúrából. Soha nem járt Indiában, nem találkozott indiaiakkal, nem végzett mélyreható tanulmányokat, nem ismerte az indiai kultúra kódrendszerét. Nem rendelkezett azzal a tudással, amely felvértezte volna arra, hogy megfejtse az indiai kultúra kódolt üzenetét. Az őt ért hatások mind másodlagosak voltak, közvetítőkön keresztül jutottak el hozzá. Ennek ellenére ez a hatás olyan erős volt, hogy elhatározta, útnak indul Indiába, amire semmilyen feltétel nem volt adott. Nem voltak elegendő anyagi forrásai, nem voltak ismerősei, akiktől segítséget remélhetett volna, nem ismert nyelveket. Elindult a Nagy Ismeretlenbe.

Mi válthatta ki ezt a rendkívül erős hatást, amely az indiai kultúrából érte? Először is minden őt ért hatásra ösztönös volt a válasza. Kialakult nála egy olyan értékválság, egy űr, amelyet az indiai kultúra tudott betölteni. Az indiai kultúra azért hatott rá ennyire erősen, mert annak alapértékeire, a spiritualitásra, a nem ártásra, a materiális értékek elvetésére érzett rá, illetve ezek voltak azok az értékek, amelyekre már eleve fogékony volt, és az ezekkel való azonosulást saját személyisége kiteljesedéseként élte át. Egy másik kultúra befogadásában tehát rendkívül fontos, hogy a befogadóban eleve megtalálható-e a nyitottság ezekre az értékekre, illetve a külső körülmények (társadalmi értékválság, aktuális értelmiségi trendek stb.) ezek elfogadására ösztönzik-e a befogadót. Mondhatni, hogy ezek a társadalmi

4 Keserü 1992: 57–67.

és pszichológiai tényezők sokszor fontosabbak, mint a konkrét ténybeli ismeretek (nyelvtudás, országismeret, műveltségbeli tájékozottság).

A két Brunner 1930. február 17-én érkezett meg Indiába. Vizsgáljuk meg, hogy milyen, a kultúrák közötti különbségek által okozott konfliktusokkal kellett ott szembesülniük. Furcsa módon, az első két konfliktus, amelyeket meg kell említeni, nem köztük és az indiaiak között alakult ki, hanem először a brit gyarmati hatóságokkal, másodszor két Indiában élő magyarral akadtak nehézségeik.

Az első bonyodalmat a fehér zsákruha okozta, amelyet Magyarországról történő távozásuk óta viseltek. Sassné még Magyarországon kapott egyik iparművész barátnőjétől házi szövésű vászonanyagot, amelyből elkészítette az úti ruháikat. Egyszerű, zsákszerű fehér ruhák voltak ezek, amelyekhez a ferences szerzetesek csuhái szolgáltak mintaként, a derekukon kötéssel kötötték meg őket.

Sassnét és leányát háziszóttos ruhájuk miatt a brit határrendészek Gándhí-szimpatizánsoknak hitték, és majdnem visszaküldték őket. Indiában ugyanis akkor zajlott az angol textilárak bojkottja, és Gándhí felhívására a követői mind háziszóttosba, *khádí*-ba öltöztek, amely nagyon hasonlított Brunner ruhájára. Szerencsére egy szikh utastársuk felelősséget vállalt értük, és segített nekik felvenni a kapcsolatot a magyar konzullal.⁵

A háziszóttos ruha ebben a történetben mint kódolt üzenet jelentkezik, amelyet az adott szituációban másképp értelmeztek a Brunner és másképp a brit hatóságok. A Brunner számára ez az életformájukat és az értékrendjüket kifejező szimbólum volt (egyszerű életvitel, magas röptű gondolkodás), a brit tisztviselők számára a lázadókkal való azonosulást jelentette (a háziszóttos *khádí* a gyarmati uralommal szembeni erőszakmentes lázadás szimbóluma volt).

A második konfliktussal Sántinikétanban, Rabindranáth Tagór egyetemén szembesültek. Akkor ott tanított Germanus Gyula, az arab nyelv és irodalom professzora, és vele volt felesége, G. Hajnóczy Rózsa, aki a *Bengáli tűz* című regény szerzőjeként ismert. A „két Böske” sántinikétani megérkezését és Germanusék elképedését érzékletesen írja le a *Bengáli tűz*. A Germanus házaspár az első pillanattól kezdve nagy ellenérzéssel viseltetett irántuk. Megütköztek a megjelenésükön, viselkedésükön. Nem leplezték, hogy úgy gondolják, a két magyar nő megjelenése szégyent hoz az európaiakra. Egyszerűen bolondnak tartották, a hátuk mögött kigúnyolták, kinevették őket.⁶

A konfliktus rávilágít arra, hogy éles különbség mutatkozott Germanusék indiaiakkal szembeni távolságtartása, az indiai viszonyokkal szembeni idegenkedése és a Brunner indiaiakéhoz hasonló életmódja, gondolkodása között. Germanusék az indiaiakat mindvégig kívülállóként szemléltek, idegennek érezték az indiai környezetet, azt szerették volna, ha olyan lenne, mint Európa. Lesújtó véleményük volt az indiai (főleg a hindú) kultúráról, az indiai zenéről, sőt magáról vendéglátójukról, Tagórról is. Nem láttak lehetőséget a kommunikációra, a megértésre a „fejlett” Nyugat és az

2. kép. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet háziszóttos ruhában, Tokió, 1937

5 Mago et al. 2000: 49–50.

6 G. Hajnóczy 2002: 295–299.

„elmaradott” Kelet között. Ugyanakkor féltékenyen figyelték, hogy a két magyar festő egyre nagyobb rokonszenvet kelt az indiaiak körében, az indiaiak befogadják, szeretik őket.⁷

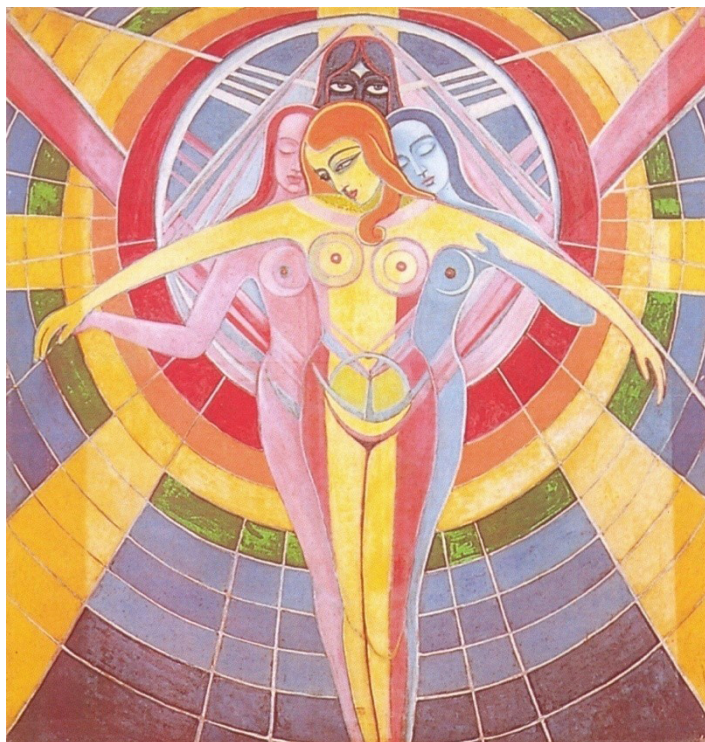
Germanusékkal szemben a Brunnerék az indiai életbe könnyen beilleszkedtek, az első perctől természetesnek tekintették, hogy úgy éljenek, mint a többi indiai. Nem ettek húst, nyers zöldségeken és gyümölcsökön éltek, amelyet maguk termesztettek a lakásuk melletti kertben, nem viseltek bőrből készült ruhát, cipőt. Gondolkodásuk meghatározó eleme volt az élet tisztelete, az *ahimszá* (nem ártás), amely az indiai vallások: a hinduizmus, a buddhizmus és a dzsainizmus egyik legfontosabb tétele. A Brunnerék azonban nem csak az egyszerű emberek körében keltettek szimpátiát. Tisztelték őket az egyetem indiai oktatói, és amikor kimozdultak Sántinikétanból, és keresztül-kasul végigutazták Indiát, szoros barátságot kötöttek vezető értelmiségiekkel, művészekkel, elsősorban az indiai függetlenségi mozgalom vezetőivel. Meghívták őket számos mahárádza udvarába is, ahol egyszerű megjelenésük nemegyszer zavarba hozta az ottani személyzetet, de művészetüket nagy elismeréssel fogadták az uralkodók.

A beilleszkedés kérdései után nézzük meg, hogy hogyan hatott India a Brunnerék művészetére. Az indiai festészet teljesen más utakon jár, mint az európai. Óriási teljesítményei, amely Adzsantá barlangfreskóin, a rádzsasztháni vagy mogul miniatúrákon vagy a dél-indiai ikonszerű Tandzsór-festményeken látható, a gyarmati korszakra feledésbe merültek, vagy túlhaladottnak, elavultnak tekintették őket. A népművészet gazdag és eredeti vizuális világát (például a Kelet-Odiszában és Nyugat-Bengálban honos *pattacsitrát*) is csak a helyi közösségek értékelték, a magas kultúra képviselői nem tartották sokra. A gyarmati időkre a nyugati festészeti stílus átvétele volt jellemző, ennek tipikus képviselői Ravi Varmá rokokót idéző, édeskés képei. Az indiai festészet éppen a Brunnerék Indiába érkezése idején kezdett megújulni, mégpedig a közvetlen közelükben, a bengáli úttörők, Dzsaminí Rój és Nandalál Bósz munkássága nyomán, akik saját hagyományaikhoz, elsősorban Adzsantá örökségéhez, a miniatúrafestészethez és a népművészethez nyúltak vissza ihlető forrásként.

A Brunnerék művészetében az Indiával való azonosulás nem formai jellemzőkben, hanem a témaválasztásban és a szellemi tartalmak átvételében nyilvánult meg. Sassné a spiritualitás festészetben való kifejezésének a lehetőségeit kereste. Egy sor misztikus képet készített, amelyek hosszan tartó meditáció gyümölcseként születtek meg. Sajátos szimbolizmusát gyakran az úgynevezett színjóga révén érte el. Ezeken a képeken meditáció révén a színeknek, illetve ezek kombinációjának spirituális tartalmat tulajdonított. Az ilyen, meditatív módszerrel született képek leghíresebb darabjai *A hold négy aspektusa*, a *Szivárvány-vágyakozás*, a *Siva*-képek, a *Trimúrta* változatai, valamint a *Buddha megvilágosodása* sorozat. Ezeken a képeken a keleti spiritualitás kifejezése a nyugati festészeti stílus alkalmazásával történik.

Sassné a modern spiritualitás kifejezése érdekében nem alkalmazkodott az indiai ikonográfia szabályaihoz, hanem saját ikonográfiát alkotott. Ez merész kísérletezésnek tekinthető, ha figyelembe vesszük, hogy a keleti

7 G. Hajnóczy 2002: 315–318.

3. kép. Sass Brunner
Erzsébet: A hold négy
aspektusa, Bangalór, 1934

vallási művészetekben az ikonográfiai szabályok meglehetősen kötöttek. Az ikonográfiai szabályok felrúgása Láhórban, 1932-ben rendezett kiállításon komoly botrányt okozott. Brunner Erzsébet így emlékezik erről:

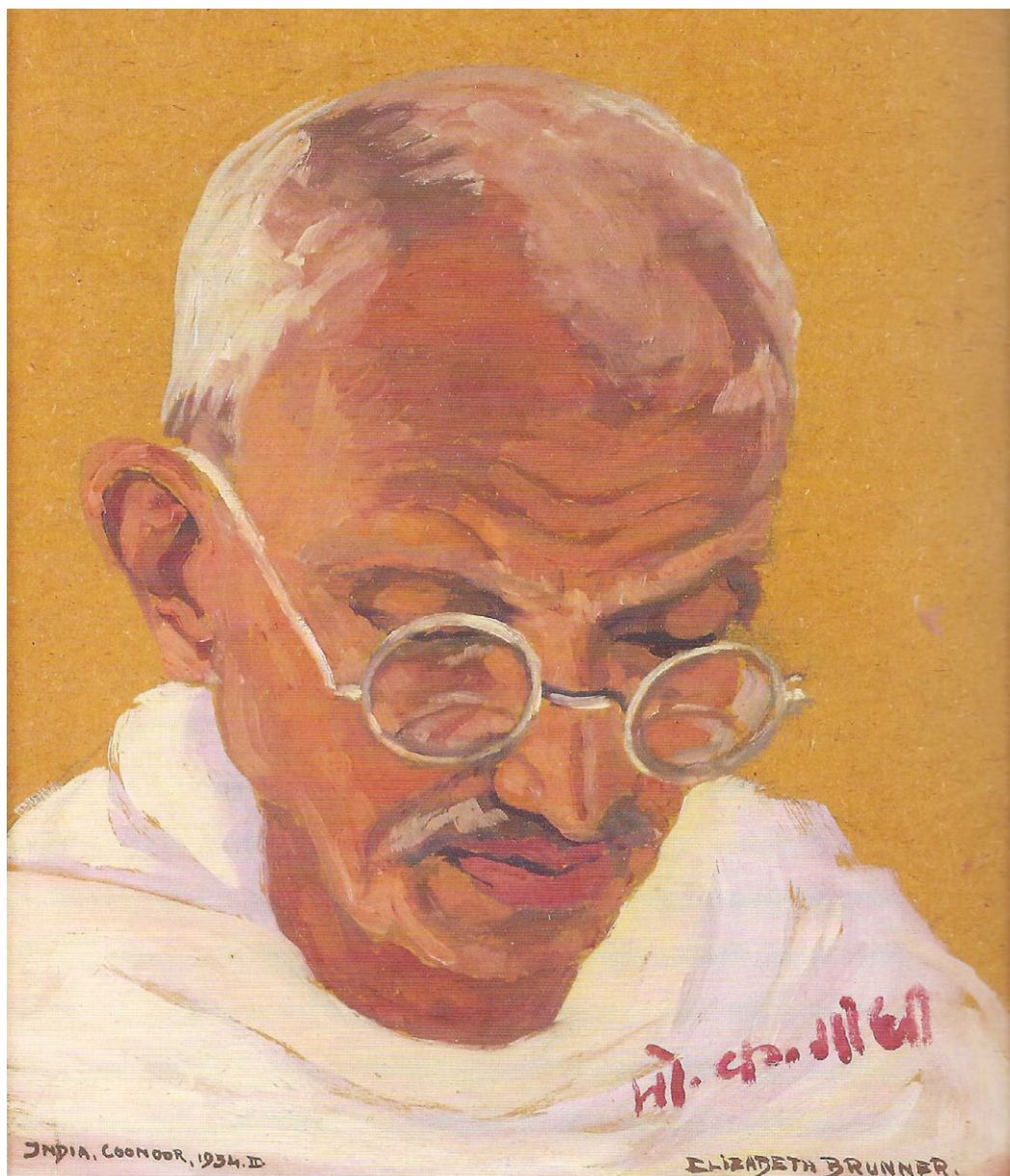
„Nem sejtettük, hogy anyám egyik képe, amelyik Krisnát, a népszerű hindú istent ábrázolja, problémás lesz. Egy egész kulturális háborút robbantott ki. Anyám képen ugyanis Krisna nem egészen úgy fújta a furulyát, ahogyan azt a hindúk évezredek óta megszokták. A különbség »lényeges« volt. Míg az indiai hagyományos ábrázolásokon Krisna oldalt tartja a furulyát, addig az anyám képen szemben, úgy, ahogy a magyar pásztorok szoktak furulyálni. Elvégre Krisna is egy pásztoristen volt. És akkor kitört a botrány. Láhór két pártra szakadt. Voltak a konzervatív »harántfurulya-pártiak« és a forradalmár »csőrfurulyapártiak«. Napokon ált dült a háború az újságok lapjain. Az ifjúság persze anyám mellé állt, a művészet szabadságára esküdött. A vége az lett, hogy a múzeumigazgató tizenöt múzeumőrrel bevonult a kiállításra, és a képet eltávolították. A forradalom elbukott. Az igazgató elmagyarázta, hogy a környéken tapasztalható vallási fanatizmus miatt maguk a képek is veszélynek voltak kitéve.”⁸

Ugyanezen a kiállításon okozott problémát a *Szivárvány-vágyakozás* című kép is. A múzeumigazgató megdöbbenve vette észre, hogy Sassné kompozícióján egy akt látható. Udvariasan megkérte, hogy távolítsa el, mert sértheti egyes emberek, különösen a muszlimok érzékenységét. Sassné az igazgatónak szegezte a kérdést, hogy ha így áll a helyzet, akkor előbb-utóbb a hindú templomok meztelen szobrait is mind le fogják verni? Látta azonban, hogy a múzeumigazgató szörnyen zavarban van, ezért engedett a kérésének.⁹

8 Lázár 2022: 237.

9 Lázár 2011: 120.

4. kép.
Brunner Erzsébet:
Mahátmá Gándhí
portréja, Kúnúr,
1934

A Szivárvány-vágyakozás egyébként éppen ellenkezőleg, túlságosan is tetszett Bhúpéndra Szinghnek, Patiálá maharádzsájának. Meg akarta vásárolni a képet Sassnétól. „Felségednek nincs annyi pénze, hogy ezt a képet megvegye!” – utasította el a festő a maharádzsát. Az elképedt uralkodó, aki a világ egyik leggazdagabb embere volt, akkor kiállított egy biankó csekket, és átnyújtotta Sassnénak. Ő, anélkül, hogy rátekintett volna, összetépte, és visszaadta a maharádzsának. Később azonban ajándékba küldött neki egy újabb változatot, amikor újraalkotta a képet.¹⁰

A történet ismét egy kommunikációs problémára vet fényt. Sassné a képet spirituális alkotásnak tekintette, míg a maharádzsza érzékenyen fogta fel, és csak a mezítelenséget látta benne.

Sassné lánya, Brunner Erzsébet Indiában felhagyott a szobrászattal, és elsősorban arcképfestővé képezte magát, Sántinikétanban pedig festészetet és táncot tanult. Akár csak édesanyja, ő is kezdettől fogva arra törekedett, hogy kifejlessze azt a módszert, amellyel a Nyugaton tanult

10 Lázár 2011: 112.

művészeti technikával képes ötvözni az indiai hagyományok eredményeit. Portréiban megpróbálta minél jobban megérteni és visszaadni az indiai szellemiséget. Modelljeihez pszichológiai módon közelített. Spirituális arcképeket alkotott, amelyek fő jellemzője, hogy a külső, fizikai megjelenés visszaadásánál fontosabbnak tartotta a modell lelkének megragadását, elsősorban a szemek érzékeny ábrázolásán keresztül. Számos portrét készített Tagórról¹¹ és családjáról, ábrázolta a környezetében élő embereket. Megfestette, többek között, Szaródzsiní Náidú, Szarvapallí Rádhákrisan, Dzsaváharlál Néhrú, Indirá Gándhí és gyermekei, Rádzsív és Szandzsáj portréját. Az volt a terve, hogy egy portrégalériát hozzon létre a kor nagy indiai alakjait ábrázoló festményekből. India modern történelmének akkor zajlott a legérdekesebb és legfontosabb időszaka, a függetlenségért folytatott küzdelem és a szabad India megteremtése. Úgy érezte, hogy meg kell ragadnia a történelemnek ezt a pillanatát, és meg kell őriznie a vásznán a kor nagy személyiségeit. A függetlenségi mozgalom szellemiségének spirituális, nem pedig politikai vonatkozásai voltak azok, amelyek megragadták a képzeletét. Azokat a nagy formátumú vezetőket igyekezett lefesteni, akikben megnyilvánulni látta India szellemét.

Brunner Erzsébet sok olyan vázlatot és festményt készített, amelyeket az indiai templomépítészet és -szobrászat inspirált. Később más ázsiai országokban is készített képeket buddhista épületekről és szobrokról. Akkoriban teljesen új és eredeti elképzelésnek számított, hogy egy festő közvetlenül, a helyszínen örökítsen meg fontos vallási műemlékeket. Különösen szívesen festette Adzsantá, Élórá, Khadzsuráhó és Módhérá templomfaragásait.

Az indiai plasztikai alkotások megfestése a kultúrák közötti kommunikáció szempontjából is nagyon érdekes folyamatról tanúskodik. Egy indiai művész egy adott kultúra kontextusában született szakrális alkotását befogadja egy 20. századi európai művész, majd ezeket a képein újraalkotja, és üzenetüket a saját személyiségén átszűrve átadja a kortárs keleti vagy nyugati befogadónak. Így jön létre a keleti művész – nyugati művész – keleti és nyugati befogadó kommunikációs láncolata. Brunner Erzsébet nemcsak a látvány szépségét kívánta visszaadni, hanem át akarta élni és tovább akarta adni azok spirituális erejét is. Szerette volna visszaadni azt az alkotói lázat, amelyet azok a művészek érezhettek, akik létrehozzák ezeket a csodákat. Erről így vallott: „A szakrális szobrokat én mélyen vallásos módon közelítettem meg. Intenzíven átadtam magam a szellemüknek, aláztosan alávettem magam lenyűgöző hatásuknak, hogy újrateremtsem a misztikus varázsukat. Hogy felidézzem annak az odaadásnak az érzését, amely a régi szobrászokat inspirálta. Mindegyik ilyen kép, amit ezekről a szobrokról festettem, egy véremmel töltött fiola. Azt remélem, hogy a modern emberek, akik félelmetes konfliktusok és vágyak között őrlődnek, megtalálhatnak valamilyen belső egyensúlyt, ha ezzel az ősi szellemiséggel kapcsolatba kerülnek.”¹²

Különösen érdekes Brunner Erzsébet viszonya Khadzsuráhó templomának erotikus szobraihoz, szanszkrit műszóval élve a *mithunák*hoz. A hely szentsége és a látszólag vulgáris erotikus képek közötti ellentmondás sokat foglalkoztatta. Arra a következtetésre jutott, hogy ezek az erotikus szobrok

11 Brunner 1957: 12.

12 Lázár 2022: 534.

legalább három szinten szemlélhetők. Az első a materialista szempont. Ebből a nézőpontból a testi vágyak kielégítésének az ábrázolását lehet látni bennük. Az oda látogató nyugatiak nagy része így is látja ezeket a templomokat. A második megközelítés az esztétikai, ahogyan a művészek és a művészetkedvelők értékelik a korabeli szobrászoknak ezeket a csodálatos alkotásait. Ez a megközelítés már nem olyan vulgáris, mint az előző, de még mindig nem haladja meg az anyagi szintet. Van azonban egy harmadik szint, a spirituális megközelítés. Az indiaiak többsége ösztönösen eleve így látja ezeket a templomokat. Ezek a szobrok ugyanis vallási tartalommal és filozófiai háttérrel rendelkeznek, alkotóik a felfokozott szexuális élvezetre és örömeire úgy tekintettek, mint ami a legközelebb áll az Isten megtapasztalásakor érzett eksztázishoz. Ezért ahelyett, hogy vulgárisnak vagy obszcénnek tartanák őket, úgy tekintenek rájuk, mint az eksztázis révén elért spirituális beteljesülés és a végső igazság művészi eszközökkel történő kifejezésére. A Brunnernek kezdettől ösztönösen úgy értelmezték ezeket az alkotásokat, ahogyan az indiaiak. Brunner Erzsébet sok *mithunát* lerajzolt, megfestett. Ezek a képei is bizonyítják, hogy képes volt az indiai műalkotások rejtett, sokszor félreértelmezett üzenetét is megfejteni.

A buddhizmus Indiába érkezésüktől nagy hatással volt a Brunnernek művészetére. Brunner Erzsébet érdeklődése azonban csak az ötvenes években fordult intenzíven a buddhizmus felé. 1956-ban ünnepelték Gautama Buddha születésének 2500. évfordulóját, és ennek alkalmából elhatározta, hogy végiglátogatja és megörökíti a buddhizmus legfontosabb szent helyeit. Ezzel az volt a szándéka, hogy mások részére is elérhetővé tegye azokat a nagyszerű élményeket, amelyet ő maga átértzett és átélt.¹³ A buddhista zárándoklat a vallásos festészet új kifejezési módjainak keresését jelentette számára.

A zárándoklat egyik állomásán, Burmában egy művészi újítása, a gyékényszőnyegek használata konfliktust okozott. Sokat festett, minden vásznát elhasználta, újakat akart vásárolni, de kiderült, hogy festővászon nem kapható Burmában. A problémát különös ötlettel oldotta meg. Rájött, hogy a burmai gyékényszőnyeg a megoldás, így ezekre festett képekkel kezdett el kísérletezni. Az eredmény művészi szempontból valami teljesen szokatlan és újszerű volt. Amikor elkezdett buddhista témákat szőnyegekre festeni, a szerzetesek és az idősebb burmai emberek nagyon felháborodtak, mert nem tetszett nekik, hogy a Buddha képmását olyan szőnyegre festi, amelyen taposni szoktak. Sokáig kellett győzködni őket, amíg megértették, hogy azok a gyékényszőnyegek, amelyekre festett, még teljesen újak voltak, és sohasem taposott láb rajtuk. Végül elfogadták a szőnyegekre festett képeket. Az eset arra világít rá, hogy konzervatív közegben a hagyományoktól való eltérés ellenállásba ütközhet, ugyanakkor az alkotó jó szándéka meggyőzheti a legkonzervatívabb befogadót is.

A Brunnernek művészete technikáját tekintve nem volt újító, az Európából magukkal hozott eszközöket alkalmazták, és nem vették át az indiai művészet formai elemeit. Szellemében azonban munkásságukat teljes mértékben a keleti spirituális tartalom határozta meg. Az európai örökség és az indiai kultúra hatása művészetükben szintézist alkot, és ez teszi képeiket egyedülállóvá.

13 Brunner Erzsébet buddhista zárándoklatáról részletesebben lásd: Bethlenfalvy 1978.

5. kép. Brunner
Erzsébet: A
Buddha születése.
Lumbini, 1956

A Brunnerek kortárs indiai recepciója rendkívül pozitív volt. Kiállításaik nagy sikert arattak. Elismerően nyilatkoztak róluk azok az indiai képzőművészek, akik az indiai művészetet a saját hagyományaik alapján szerették volna megújítani. Különösen nagyra értékelték őket a bengáli művészek, Rabindranáth Tagór, Abanindranáth Tagór, Nandalál Bósz és Dzsaminí Rój. Elismerően nyilatkoztak róluk olyan neves műkritikusok mint Stella Kramrisch, P. Sésátri, C. H. Langley, Raymond F. Piper, Randzsí Sahaní, Charles Fabri, Dzsajá Appászámí, P. N. Mágó és mások. Az indiai függetlenségi mozgalom iránti rokonszenvükkel elnyerték az indiai elit, Gándhí, Rád-hákrishnan, Néhrú, Indirá Gándhí támogatását, barátságát. Gándhí nagyra értékelte művészetükben az indiai élet hű ábrázolását, Néhrú pedig azt nyilatkozta, hogy a Brunnerek India-szeretete döbbsenti rá az indiaiakat saját hagyományaik fontosságára. Néhrú támogatása odáig terjedt, hogy az állam számára javasolta megvásárolni Sass Brunner Erzsébet *Amarnáth*-sorozatát, és amikor kultuszminisztere, Mauláná Ázád vonakodott ezt megtenni, vállalta a vele való konfliktust is, hogy az akaratát keresztülvigye.

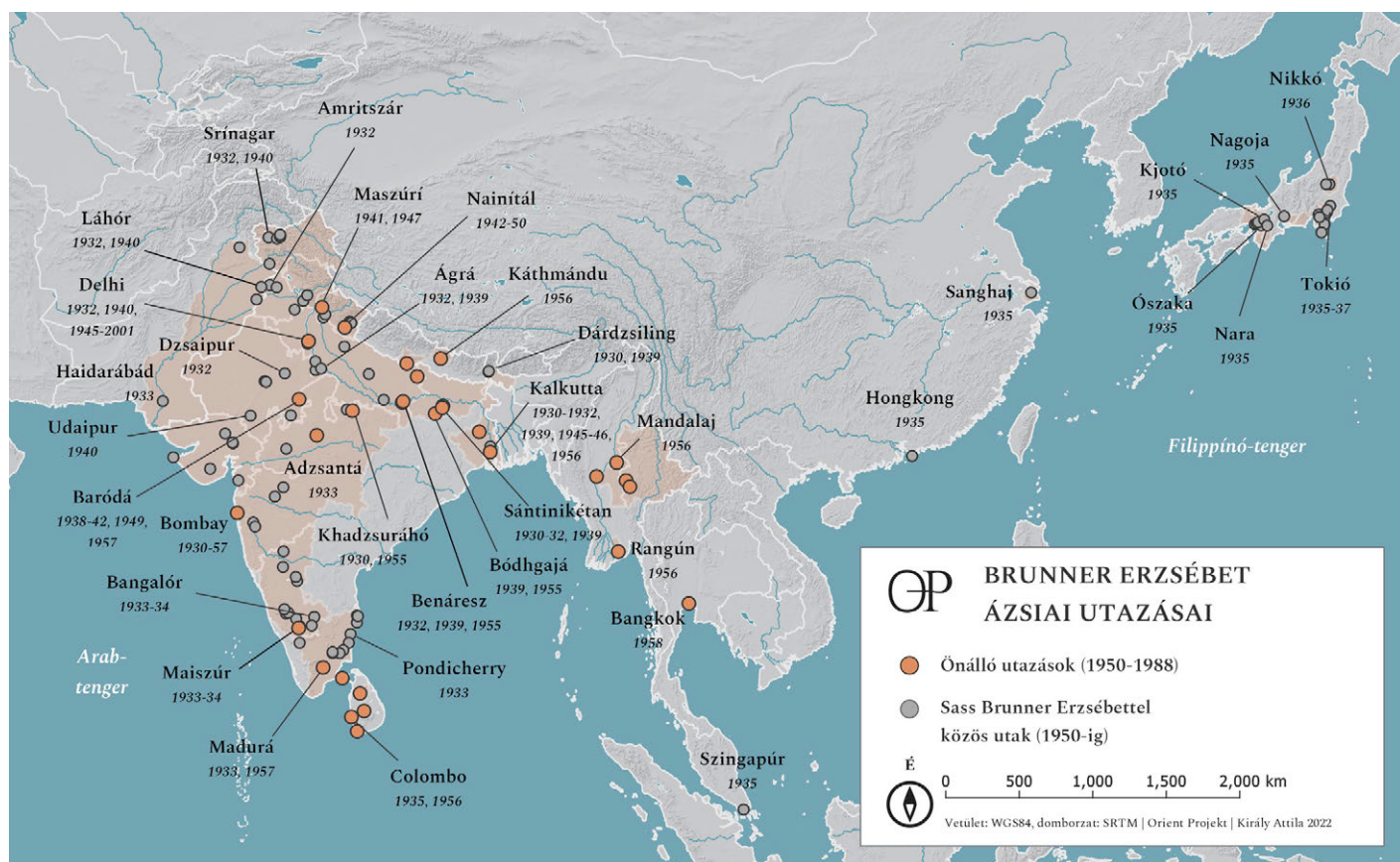
Brunner Erzsébet élete alkonyán számos indiai és magyar kitüntetésben részesült. 1985-ben kapta meg a *Padmasrít*, India egyik legmagasabb állami kitüntetését. 1988-ban vehette át a Magyar Népköztársaság Zászlórendjét, 1995-ben megkapta a Magyar Köztársaság Középkeresztjét. Szülővárosa, Nagykanizsa 1994-ben tiszteletbeli polgár címet adományozott neki. 1997-ben elnyerte a *Désikottamát*, a sántinikétani Visva-Bhárati Egyetem tiszteletbeli doktorátusát.

A Brunnerek életét két világfelfogás, a racionalitást előtérbe helyező nyugati és a spirituális értékeket fontosabbnak tartó keleti szemlélet pólusai határozták meg. Életük az illúzióvesztés, a fájdalmas belső keresés, a spirituális tökéletesség iránti vágy és a megtalált harmónia eksztatikus boldogságának útját járja végig. A magyar festők nem hittek a civilizációk kibékíthetetlenségében. Életművük üzenete, hogy a különböző kultúrákból érkezőknek együttérzéssel kell viseltetniük egymás iránt, hogy a művészet át tudja hidalni a kultúrák és a hitvallások különbségeit. Egy olyan úton jártak, amely sok tekintetben ma is kiutat mutat civilizációs problémáinkból.

Nyilatkozat, köszönetnyilvánítás

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ ⓘ ⓘ CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

A szerző köszönetet mond Száraz Csillának, a nagykanizsai Thúry György Múzeum igazgatójának, valamint Szmodics-Tugya Beátának, a Brunner-gyűjtemény kurátorának a fotók és festményreprodukciók közlésének engedélyezéséért.

6. kép. Sass Brunner
Erzsébet Dvarká
látképét festi, 1939

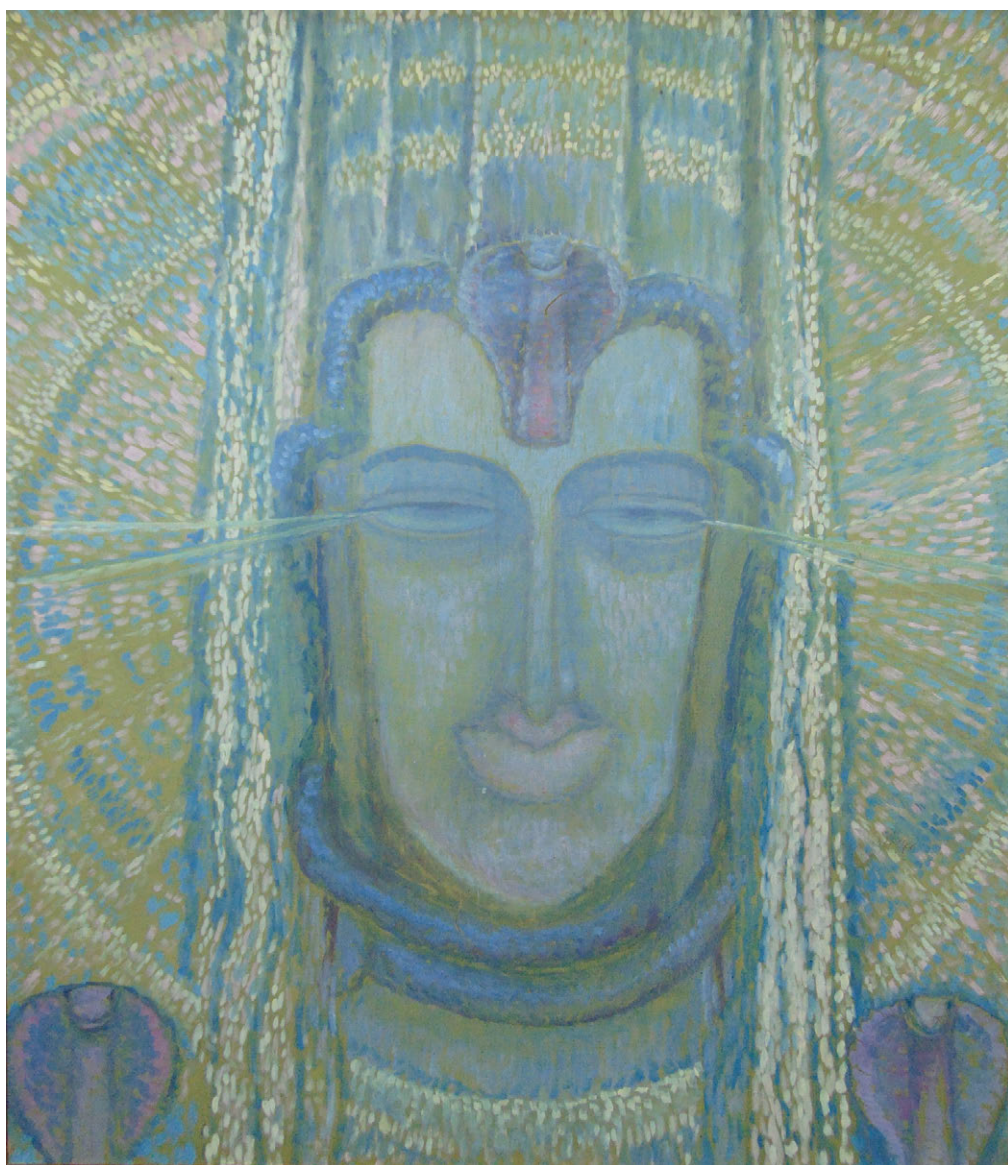
Felhasznált irodalom

- Bethlenfalvy, G. szerk. 1978. *A Painter's Pilgrimage. Elizabeth Brunner's Buddhist Paintings from India, Nepal, Burma, Sri Lanka and Thailand*. New Delhi: Hungarian Information and Cultural Centre.
- Bethlenfalvy, G. szerk. 1979. *A Vision of India. The Art of Elizabeth Sass Brunner and Elizabeth Brunner*. New Delhi: Allied Publishers.
- Bethlenfalvy G. 1990. Misztikus élmény a festészetben. Sass Brunner Erzsébet felfedező útjai. *Új Horizont* 18(4): 5–8.
- Bincsik M. 1997. *Álomjárók Indiában. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet kiállítása*. Kiállítási katalógus. Nagykanizsa: Képzőművészetek Háza.
- Brunner, E. 1957. Tagore Reminded Me of Moses. *The Sunday Standard*, augusztus 4.
- G. Hajnóczy R. 2002. *Bengáli tűz*. Budapest: Palatinus.
- Keserü, K. 1992. Indian Influence on Hungarian Architecture. In: Nyusztay, L. (ed.): *Hungarian Scholars on India and Indology*. New Delhi: Hungarian Information and Cultural Centre, 57–67.
- Lázár, I. ed. 2011. *Elizabeth Brunner. Her Life – Her Words*. New Delhi: Niyogi Books.

- Lázár, I. ed. 2010. *The Call of India. Retrospective Exhibition of Paintings by Elizabeth Sass Brunner and Elizabeth Brunner*. Kiállítási katalógus. New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, Department of Culture, Govt. of India, Hungarian Information and Cultural Centre.
- Lázár I. 2006. Festőecsettel a világ körül. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet utazásai. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 15: 39–52.
- Lázár I. 2022. *Szerelmem, India. Brunner Erzsébet festőművész csodálatos élete*. Budapest: Medicina Kiadó.
- Mago, P. N., Brunner, E., Bethlenfalvy, G. 2000. *Dreams and Visions. An Exhibition of Paintings by Elizabeth Sass Brunner and Elizabeth Brunner*. Kiállítási katalógus. New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, Hungarian Information and Cultural Centre.
- Raju, R. K. 1991. *A Mystic Link with India. Life Story of Two Pilgrim Painters of Hungary*. New Delhi: Allied Publishers.
- Renner Zs. szerk. 2007. *A misztikus India – két magyar festőnő művészetén keresztül. Mystic India – Through the Art of Two Hungarian Painters*. Kiállítási katalógus. Budapest: Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum.
- Said, E. W. 1978. *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Sass Brunner, E., Brunner, E. 1937. *Mystic India through Art*. Tokyo.
- Vincze, B., Kempf, K., Németh, A. eds. 2020. *Hidden Stories – the Life Reform Movements and Art*. Berlin: Peter Lang GmbH.

7. kép. Brunner Erzsébet U Ba Szvé burmai miniszterelnököt festi, Rangún, 1956

8. kép. (fent bal oldalon)

Sass Brunner Erzsébet:
Esti ima Gándhídsíval,
Bangalór, 1934

9. kép. (fent jobb oldalon)

Brunner Erzsébet: A kék
Buddha, Újdelhi, 1962

10. kép. Sass Brunner
Erzsébet: Siva, Bangalór, 1934

11. kép. Sass Brunner Erzsebet: Kasmíri táj, Kasmír, 1940